

Course: History of the Eastern and Western philosophy

Lecture 12: Specific aspects of human existence in existentialism

Lecturer: Dr. Gulnoz Ruzmatova

EKZISTENSIALIZMDA INSON MAVJUDLIGINING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Xaydegger, Yaspers, Sartr,
Kamyu

Reja:

1. Ekzistensializmning ijtimoiy-psixologik, falsafiy asoslari
2. Martin Xaydegger ekzistensializmi
3. Karl Yaspers ekzistensializmi
4. Jan Pol Sartr ekzistensializmi
5. Alber Kamyu asarlarida falsafiy qarashlarning evolyutsiyasi

Tayanch soʻz va iboralar:

Ekzistensializm, «fenomen», inson borligʻi, «dasiyn», «chegara», «oʻzi uchun borliq», erkinlik, begonalashish, hayotning mazmunsizligi.

Ekzistensializm falsafasi XX asr boshlarida Germaniyada yuzaga keldi. Bu davrda ijtimoiy-siyosiy sharoit Birinchi Jahon urushidan so'ng ancha murakkab edi. Germaniya urushda qatnashgan asosiy davlatlardan bo'lib, bu urushda engilishi munosabati bilan ichki siyosiy-iqtisodiy ahvol nihoyatda og'irlashdi. Mamlakatda ishsizlik, iqtisodiy tanglik avj oldi. Germaniyadagi ziyoli tabaqa vakillari ruhiy inqirozga yuz tutgan edilar.

Uning nazariy va g'oyaviy asoslarini S.Kerkegor va A.Shopengauerning tushkunlik falsafasi, N.Berdyaevning romantik va mistik qarashlari, F.Nitsshe va V.Dilteyning «hayot falsafasi» tashkil etadi. Badiiy adabiyotda ekzistensializmning shakllanishiga Kafka, Mark Avreliy, F.Dostoevskiylarning ijodi katta ta'sir ko'rsatdi

Demak, ekzistensialistlar fikricha, inson jamiyatda o'zining qandaydir rolini bajarib boradi. Bu xilma-xil niqoblar ortida insonning asl qiyofasi yashirinib yotadi. Bu asl qiyofa qachon ochilishi mumkin. Bu qiyofa zaminida yotgan inson mohiyati qachon yuzaga chiqadi? Bu masala ekzistensializmni nihoyatda qiziqtirib keldi. Ekzistensializm falsafasi inson o'z hayotining mohiyati va ma'nosini anglashi uchun, u erkinlikka va erkin tanlash huquqiga ega bo'lishi kerak, degan fikrlarni ilgari surdi. Lekin inson bu erkinlikni suiste'mol qilib, bilim mevasidan tatib ko'rdi va shu bilan gunohkor bandaga aylandi. Uning gunohi bilimga ega ekanligidir. shu bilim orqali inson o'zining fojiasiga o'zi sabab bo'ldi.

Ekzistensializm falsafasida «ekzistensiya tushunchasi asosiy tushunchalardan biri hisoblanadi. «Ekzistensiya» - «mavjudlik» degan ma'noni anglatadi. Bu tushunchaning shakllanishida neokantchilikning ham ta'siri bo'lgan. Ayniqsa, «ekzistensiya» tushunchasi Kantning «narsa o'zida» tushunchasiga o'xshab ketadi. Kant falsafasida «narsa o'zida» biz uchun sirli bir olam bo'lib qolganday va bu sirli olamga o'tish, ya'ni Kantning iborasi bilan «transendensiya» sodir bo'lishi qanday mushkul bo'lsa, ekzistensializm falsafasida ham inson borlig'ini bilish va shu borliqning ichki mohiyatini tushunish nihoyatda qiyin.

Demak, inson hayot mohiyatini bilishga emas, balki shu hayotda yashash, mavjud bo'lishga intilishi kerak. Borliqdagi barcha jarayonlar Sartr ta'limotiga ko'ra, «narsa o'zida» bo'lib qolaveradi va biz ularning sirini ocholmaymiz. Hatto, ilm-fan ham narsa va hodisalarni faqat yuzaki hodisa sifatida o'rganadi. Ularni harakatga keltiruvchi birlamchi kuchlarni va birlamchi sabablarni metafizika, deb atab, nazarga ham ilmadi. Natijada olamdagi barcha voqea va hodisalar inson tomonidan sir, maxfiy «shifr»larga aylanib qoldi. Bu sirlar, maxfiy shifrlar ichida insonning o'zi ham katta bir sir bo'lib qoldi.

MARTIN XAYDEGGER

1889-1976

Xaydeggerning «fenomen» tushunchasi aynan shu hodisaning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan mohiyatni ochib beradi va «mohiyat» tushunchasini o'z ichiga qamrab oladi.

Xaydegger inson borlig'ini o'rganar ekan, uni boshqa borliqlardan ajratib oladi. Bu ichki borliqni, ya'ni mohiyatni «ekzistensiya» deb atadi. Demak, Xaydegger falsafasida «ekzistensiya» tushunchasi inson ichki borlig'ining mohiyatini aks ettiradi.

Xaydegger qadimgi qo'lyozmalarni o'rganish va ularning mazmunini insonning ichki olamidan kelib chiqib, asl mohiyatini ochib berishga katta e'tibor beradi. Bu uslubni u «germenevtika» deb atadi.

Xaydegger o'z falsafasiga «dasiyn» tushunchasini kiritadi. Bu tushuncha inson borlig'i ma'nosini anglatadi. Borliqning boshqa turlaridan, Xaydegger fikricha, u tubdan farq qiladi. «Dasiyn» tushunchasi insonning moddiy borlig'ini emas, aksincha, uning ongi borlig'ini ifodalaydi.

M.Xaydegger fanga «fenomen tushunchasini kiritdi, bu tushunchani ochib berish uchun hodisa va mohiyat o'rtasidagi munosabatni yangicha talqin qiladi. Xaydegger uchun hodisa o'zidan oldingi boshqa bir vaziyat yoki narsaga bog'lanadi va undan kelib chiqadi.

Xaydegger falsafasida «o'zlikni anglash» tushunchasi «ekzistensiya»ga bog'lanadi. U insonning cheklangan borlig'ining asosida yotadi. Inson borlig'ining mohiyati Shu tushuncha orqali ham ochiladi. Boshqa mavjudodlar o'z-o'zini anglash qobiliyatiga ega emas. Bu qobiliyat faqat insonda mavjud bo'lib, insonning borlig'iga xos. Shuning uchun u muhim ahamiyatga ega Insonning hayoti va borlig'i chegaralangani uchun Xaydeggerda o'z-o'zini anglash qobiliyati tushkunlik ruhi bilan sug'orilgandir. Inson ongi tuzilishini uch bosqichga bo'ladi: «dunyodagi borliq», Xaydegger bunda inson ongini dunyo bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi.

МАРТИН ХАЙДЕГГЕР

1889-1976

Xaydegger falsafasida katta muammolardan biri - bu yo'qlik masalasidir. Bu g'ayritabiiy «yo'qlik» xolati insonda ayrim «chegaradosh» vaziyatlarda sodir bo'ladi. Bu hayot-mamot masalasi hal qilinadigan hayotiy vaziyatlardir. Inson o'limga yuz tutgan daqiqalarda uni dahshat hissiyoti qamrab oladi. Dahshat insondagi his-tuyg'ularni, uning uchun qachonlardir ahamiyatga ega bo'lgan narsa va munosabatlar qadrini yo'qotadi va ichki bo'shliqni paydo bo'lishiga olib keladi. Bu ichki bo'shliqda inson o'zining asl-mohiyati - «ekzistensiya»sini va boshqa narsalarning sof borlig'ini his qiladi.

KARL YASPERS

1883-1969

Karl Yaspers 1883-yilda Oldenburg shahrida tugʻilgan. Dastlab u huquqiy bilim oladi, tibbiyot sohasi bilan Shugʻullanadi. Huquqiy sohani «mavhum» deb hisoblaydi. Yaspers Berlin, Gettingen, Geydelberg shaharlari universitetlarida tibbiyot boʻyicha tadqiqotlarini olib borib, tibbiyot va psixiatriyadan doktorlik unvoniga sazovor boʻladi

KARL YASPERS

1883-1969

Yaspersning asosiy asarlari: «Umumiy psixopatologiya», «Psi-xopotologiya bo'yicha maqolalar to'plami», 3 jildlik «Falsafa», «Kant», «Nitsshe», «Avgustin», «Mashhur insonlar (Suqrot, Budda, Konfutsiy)», «Martin Xaydeggerga taalluqli lavhalar», «Falsafa e'tiqodi», «Falsafiy tarjimai hol», «Ilohiy voqeaga falsafiy e'tiqod munosabati», «Aflotun», «Spinoza», «Stringberg va Van Gog», «Haqiqat to'g'risida», «Falsafa nima?», «Uni-versitet g'oyasi», «Ilohiyatning mavhum belgilari», «Buyuk faylasuflar: Anaksimandr, Geraklit, Parmenid, Platon, Avliyo Anselm, Spinoza», «Qadimgi davrlardan xrestomatik metafizikasigacha», «Ayb masalasi-irqiy qirg'in kechirilmaydi».

KARL YASPERS

1883-1969

Ekzistensiya inson ichki olamining ob'ekti emas, balki sababidir.

Ekzistensiya o'z-o'zini belgilaydi va ilohiyot («transsendensiya») olamini bilish uchun kalitdir. «Ekzistensiya» va ilohiyat tushunchalarining mohiyati taffakkur, aqliy bilim orqali ochilmaydi. Aqliy tadqiqot ilohiyat olamini bilish uchun faqat zamin tayyorlaydi.

KARL YASPERS

1883-1969

Insonning har kungi hayotida uning ichki mohiyati ochilmaydi. U faqat chegaradosh vaziyatlarda, ya'ni inson hayot va o'limi hal qilinayotgan paytda yuzaga chiqadi. Demak, insonning borliq sirlari oddiy hayotda mavhum, yashirin bo'lib, g'ayritabiiy vaziyatda bu mavhumlikning asl qiyofasi gavdalanadi, yaqqol namoyon bo'ladi.

Karl Yaspers (1883-1969) - nemis faylasufi, birinchilardan bo'lib XX asrda («Dunyoqarash psixologiyasi» asarida 1919 yil) ekzistensial falsafa masalalarini ko'targan

Yaspers falsafasining o'ziga xosligi

Yaspers bo'yicha, odam odatda o'zining «tanlab qo'yilgan» katta ahamiyat kasb etmaydigan borliq masalasini o'rtaga tashlagan metafizika, ilohiy kuchga yaqinlashish yo'li sifatida namoyon bo'ladi. Insonning ichki erkinligi cheksiz bo'lganiday, bu yo'l ham cheksizdir. Inson ilohiy kuchning borligini ham tan olsa ham, tan olmasa ham bu masalani o'z oldiga qo'yar ekan, inson ichki erkinligi va uning butun borlig'i xudo bilan bog'liq bo'lib qoladi.

Transsendental shifr

- ❖ Erotika, seks
- ❖ O'zini ichki dunyosi bilan (o'zi bilan moslik) yakdillik
- ❖ Ozodlik
- ❖ O'lim-mavjudlikning tugashi

JAN POL SARTR

1905-1980

Jan-Pol Sartr Parij shahrida 1905-yil 21 iyunda tug'ildi. 1980-yili 15 aprelda shu shaharda vafot etgan. 1924-1928-yillarda Ekol Normal Superior nomli kollejda tahsil olgan; 1929-yilda faylasuf dirlomini oladi. 1931-1933-yillarda Le-Gavr shahri gimnaziyasida o'qituvchilik qiladi. 1933-1943-yillarda Fransiya institutining mukofatiga sazovor bo'lgan. E.Gusserl, M.Sheler, M.Xaydegger, K.Yaspers asarlarini chuqur o'rganadi. 1937-1939-yillarda Parijdagi Paster litseyida o'qituvchilik qiladi. 1945-yildan boshlab erkin yozuvchilik faoliyati bilan shug'ullanadi.

JAN POL SARTR

1905-1980

Urushdan keyingi-yillarda Sartrning axloq mavzusiga bag'ishlangan asarlari Fransiya ziyolilari o'rtasida norozilik va tanqidiy qarashlarga sabab bo'ldi. Bularga qarshi Sartr o'zining maqolalarida ekzistensializm falsafasining g'oyalari axloqiy qarashlarga zid kelmasligini tushuntirdi. Sartrning fikricha inson chegaradosh vaziyatda ham o'zining erkinligini yo'qotmaydi va bu yo'nalishda har qanday qiyinchiliklarni engib o'tishga harakat qiladi.

JAN POL SARTR

1905-1980

Sartrning mashhur iborasi bo'yicha, «inson erkinlikka mahkum etilgan». Lekin bu erkinlik insonga baxt keltirmaydi. Insonning shaxsiy erkinligi boshqa odamlarning erkinligi bilan to'qnashadi, natijada inson vaziyat paydo bo'lganda tanlashga majbur bo'ladi. Bu tanlashda shaxsning ichki dunyoqarashi yaqqol gavdalanadi. Mana shu ichki olamda inson o'zining mas'uliyatini his qilmog'i kerak. Shu mas'uliyatni amalga oshirishda uning o'zi erkin bo'lmog'i lozim.

J.-P.Sart: borliq tiplari

<i>Borliqning tiplari</i>	<i>Borliqning xarakteristikasi</i>
«Borliq o‘zida»	Narsa borlig‘i shakllari, ular o‘zlari bilan aynanlikda olingan; bu borliq onnga muhtoj emas va unga qodir ham emas; ong ana shu dunyo bilan yonma-yon mavjud, lekin unga mutlaqo bog‘langan emas.
«O‘zi uchun borliq»	Ong dunyoni aniqlaydi (uni sharhlaydi) va bir vaqtning o‘zida uni o‘zidan ajaratadi; zotan u o‘zining mohiyati Hech nima ekanligini anglaydi, ya’ni mutloq erkinlik va mutloq imkoniyat; mening “Men”i hayot “loyihasini” erkin quradi, o‘z mohiyatini erkin belgilaydi.
«O‘zga uchun borliq»	<p>Qachonki mening shaxsiyligimga (sub’ektivligimga) o‘zgalar suqilib kirsam, mening-sub’ektimni o‘zining ob’ektiga aylantirsa, shunda mening borlig‘imda O‘zga paydo bo‘ladi va “o‘zi uchun borliq” “o‘zga uchun borliqqa” aylanadi. Zero, bunda mening “Men”i O‘zga loyihasining bir qismiga (elementiga) aylanadi (markaziga emas). Bu meni falajlaydi, O‘zga nigohi ostida “Men” uyatni, noqulaylikni, andishani his qiladi. O‘zganing mavjud bo‘lishi mening erkinligimni o‘g‘irlaydi. Insonlar o‘zlarining erkini saqlab qolish uchun, boshqalarning erkinligini olib qo‘yishga intiladilar.</p> <p>Bizning boshqalarning erkiga bog‘liqdir, ularning erki esa bizga. Shuning uchun ham men o‘zim bilan birga, boshqalarning erkli bo‘lishini tilashim kerak.</p>

JAN POL SARTR

1905-1980

o'z zamonasining g'arb tadqiqotchilari tomonidan Sartr ta'limoti axloqsizlikda ayblanganligi uchun u mas'uliyat tushunchasini erkin tanlash vaziyatidagi ahamiyatini ko'rsatadi. Sartr fikricha, insondagi mas'uliyat insondagi axloqiy-ma'naviy tushunchalarni inkor etish uchun emas, balki ularni tan olishga da'vat etadi. Lekin bu mas'uliyat tashqi hayotning zaruriyatlari va ehtiyojlari natijasida emas, aksincha, insonning ichki, aktiv faolligidan kelib chiqadi. Bunday mas'uliyat, Sartr fikricha, jamiyat hayotining ijtimoiy zaruriyatlariga, qonuniyatlariga ko'r-ko'rona bo'ysunishidan emas, balki ichki iroda erkinligi va aktiv faoliyatidan kelib chiqadi.

ALBER KAMYU

1913-1960

Albert Kamyu 1913-yilda Jazoirda tugʻilgan. U kambagʻal dehqon oilasida dunyoga keldi. Bir yoshga toʻlganda otasi vafot etadi. Onasining boy xonadonlarda oqsochlik qilib topgan puliga oʻqiydi. Kamyu oʻqigan maktab oʻqituvchisining saʼyi-harakatlari tufayli Jazoir universiteti uning uchun stipendiya toʻlaydi. U yerda Kamyu falsafani oʻrganadi. Ijod qilishni erta boshlaydi. Havaskor teatr tashkil qiladi.

ALBER KAMYU

1913-1960

Kamyuning falsafiy qarashlari ziddiyatli bo'lib, o'zgarib, rivojlanib borgan. Uning dunyoqarashiga individualizm va hayotning ma'nosizligi haqidagi fikrlar xos bo'lgan. Uning qarashlari ham falsafiy ham badiiy asarlar sifatida yozilgan.

ALBER KAMYU

1913-1960

Kamyu falsafasining negizi individualizmdir. S.Kekegor falsafasida bu individualizm diniy qarashlarga yo'g'rilgan bo'lsa, Yaspers falsafasida esa individ transsendensiya orqali ilohiy kuch bilan bog'lanadi. Kamyu va Sartrning diniy e'tiqodsizliklari tufayli bu aloqa butunlay uzilgan. Inson hayoti butkul ma'nosiz bo'lib qolgan.

ALBER KAMYU

1913-1960

Inson hayotining ma'nosizligi Kamyuning «Begona» asarida yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu asarning qahramoni O'rta Yer dengizida yashovchi oddiy hayot kechiruvchi xizmatkor Merso hech narsaga qiziqmaydi va hech kimga mehr qo'ymaydi. Hatto uning qariyalar uyida yashaydigan onasiga ham mehri yo'qdir. Onasining vafotini Merso butunlay befarq qabul qilib, barcha zarur marosimlarni befarqlik bilan bajaradi. O'zi bilan yashaydigan ayolga ham hirsiiy munosabatdan tashqari hech qanday his-tuyg'usi yo'q.

ALBER KAMYU

1913-1960

Kamyu «Sizif haqida afsona» nomli falsafiy risolasida ma'nosizlik (absurd) falsafasini oldinga surdi. Insonni qamrab olgan tabiat insonga qarama-qarshi va unga begonadir. Insonning ichki tuyg'ulari va tabiati o'rtasida hech qanday aloqa yo'qdir. Kamyuning fikricha, mushukning olami - bu uning olamidir, insonning olami faqat uning olamidir. Ular o'rtasida hech qanday o'xshashlik yo'qdir. Na tabiatda, na insonda ruhiyat bordir.

XULOSA

Insoniyat taraqqiyotida har bir davr an'anaviy falsafiy muammolarni ilgari surgan va ularni o'z davri dunyoqarashi ta'sirid hal qilishga harakat qilgan. Falsafa tarixini yangi shoxchalari paydo bo'ladigan daraxtga qiyoslash mumkin, har bir shox o'z shakliga va yaproqlarining rangiga ega bo'lib, ular boshqalarini takrorlamaydi. Biroq daraxt shoxlari kabi falsafiy yo'nalishlar qancha ko'p bo'lmasin, ularda umumiy ildiz- inson va olamning o'zaro aloqadorligi, inson va jamiyat hayotining uzviyligi birlashtiradi. Ushbu umumiy ildiz inson madaniyatining dunyoqarashli asosi sifatida falsafaning ahamiyatini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

XX asr turli davrlardagi falsafiy yo'nalishlarni o'zida birlashtirdi va o'tmish tajribasiga tayangan holda, olam va odam masalasiga juda murakab ijtimoiy siyosiy vaziyatda ziddiyatli, yangi falsafiy qarashlar shakllandi. Hozirgi zamon G'arb falsafasining o'ziga xos xususiyati uning dunyoqarashli va metodologik jihatdan turli tumanligidir.

Sinash uchun savollar

1. **Nemis ekzistensializmining o'ziga xos tomonlari nimada nimada namoyon bo'ladi?**
2. **M.Xaydeggerning dasiyn tushunchasi qanday talqin qilinadi?**
3. **K.Yaspersning insoniyat tarixi haqidagi g'oyalarining falsafiy mazmuni nimada?**
4. **K.Yaspersning "tarix o'qi" konsepsiyasining falsafiy mazmuni qanday?**
5. **Fransuz ekzistensializmining o'ziga xos tomonlari nimada namoyon bo'ladi?**
6. **J.P.Sartr "borliq o'zida" tushunchasi qanday talqin qilinadi?**
7. **A.Kamyuning xæt mazmuni haqidagi g'oyalarining falsafiy mazmuni nimada?**
8. **A.Kamyuning абсурдлик konsepsiyasining falsafiy mazmuni qanday?**

Adabiyotlar ro'yxati

1. Po'latova D., Ruzmatova G. G'arb falsafasi.

O'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 525 b.

2. Ruzmatova G., Karimov R. Falsafa tarixi: Eng

yangi davr G'arb falsafasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Universitet, 2017. – 240 b.

**E'TIBORINGIZ
UCHUN RAXMAT!!!**